

ROTTERDAMS WELVAARTSBRONNEN IN 1816 ¹⁾, DOOR S. KORTEWEG

WANNEER men een plattegrond van Rotterdam uit het begin der 19e eeuw voor zich neemt ²⁾, kan men den ontwikkelingsgang der stad daarvan zonder moeite aflezen. In het Noorden het driehoekige middeleeuwsche gedeelte, dat werd ingesloten door de Goudsche- en Coolsingels; in het Zuiden het 17e-eeuwsche havenkwartier. Dit laatste beantwoordde nog geheel aan de eischen, die door den handel werden gesteld. Immers, vóór den tijd, waarin de stoomkracht en het staal den scheepsbouw revolutioneerden, nam de grootte der schepen slechts uiterst langzaam toe. Dat men steeds meer tobde met den weg naar zee, lag alleen aan de verminderende diepte der zeegaten. Ook in de havens ondervond men grooten last door het bezinken van slib ³⁾.

Het boven aangeduide gebied was nog omsloten door wallen en grachten. Het was de eigenlijke stad, welke gemakkelijk huisvesting had kunnen verleenen aan de ruim 30.000 zielen, die haar bevolking in 1632 telde ⁴⁾, maar die bij het voortdurend toenemen van het inwonertal gedurende de 18e eeuw te klein werd ⁵⁾. Zodoende ontstond een soort voorstad: de bebouwing langs de Schie tot de Heulbrug, en langs de Oost- en West-Blommersdijksche wegen (den lateren Bergweg en Walenburgerweg). Ook in het gebied tusschen Kruiskade en Binnenweg, waar men oorspronkelijk voornamelijk tuinhuisjes vond, gingen steeds meerderen zich ves-

1) Dit artikel is de omwerking eener doctorale scriptie in de oeconomische geschiedenis aan de N.H.H.S. alhier. Groote verplichting heeft de schrijver aan de voortdurende belangstelling en talrijke raadgevingen van Prof. Dr. Z. W. Sneller, bij wiens colleges de scriptie aansloot.

2) Zie de kaart van „Munro”, 1796-’97, afgedrukt achter L. J. C. J. van Ravesteijn: Rotterdam in de negentiende eeuw, Rotterdam, 1924.

3) H. A. van IJsselsteijn, De haven van Rotterdam, Rotterdam 1907 (in „Rotterdam in den loop der eeuwen”, IV), blz. 15 en 106.

4) Mr. R. Bijlsma: Rotterdams welvaren, 1550-1650; 's-Gravenhage, 1918, blz. 88.

5) Vgl. Van Ravesteijn, blz. 6 en 7.

tigen. Van voorsteden te spreken, zooals b.v. Bruining doet, gaat echter wel wat ver ¹⁾).

Toch was het aantal Rotterdammers, dat buiten de poorten woonde, niet onaanzienlijk. In het „Rapport van de Commissie tot de Telling en Verdeeling van het Volk van Holland” – deze telling van eind 1795 vond plaats in verband met de verkiezing van representanten voor de Nationale Vergadering, die 1 Maart 1796 voor het eerst samenkam, – vindt men voor Rotterdam een getal van 53.212, voor Beukelsdijk, Oost- en West-Blommersdijk of Cool van 4.298 inwoners ²⁾. De beteekenis van deze getallen komt duidelijk uit, als men ze vergelijkt met dat voor Kralingen: 2.872.

Niet alleen om behuizing te vinden, had men de stad moeten verlaten. Toen binnen de muren langzamerhand elk plekje bebouwd raakte, moesten de bleekerijen en wasscherijen wel naar buiten. Daarenboven vond men bij Pompenburg belangrijke bierbrouwerijen. Deze waren, er zij hier in het voorbijgaan op gewezen, den brouwers uit de stad een doorn in het oog. In April 1814 wendde „het brouwersgilde binnen Rotterdam” ³⁾ zich tot de Kamer van Koophandel, opdat deze zich zijn belangen zou aantrekken ⁴⁾. Het vertelt eerst, dat op buiten de stad gebrouwen bier 50 % meer belasting stond dan op bier in de stad gebrouwen, en vervolgt dan: „Niettegenstaande dit bezwaar zagen wij eenen brouwer onder den rook, maar buiten de limiten onzer stad leg-

1) G. Bruining: Tableau topographique et statistique de Rotterdam; Rotterdam, 1815.

2) Het rapport is aanwezig in het Rotterdamsche Gemeente-Archief. Het geeft ons dus het recht de bevolking van Rotterdam op het eind der 18e eeuw op 57½ duizend te stellen; dit te meer, daar Willem I de oude heerlijkheid van Beukelsdijk en Cool bij Rotterdam liet inlijven (Rotterdam in den loop der eeuwen, deel I: Dr. C. te Lintum, Algemeene geschiedenis der stad, blz. 347).

3) De periode 1795–1810 had de definitieve opheffing der gilden gebracht. Het woord gilde kan hier dus alleen gebezigd zijn, om te doen uitkomen, dat de requestanten namens alle stedelijke bierbrouwers spreken.

4) Arch. Kamer van Koophandel, Gemeente-Archief Rotterdam, Inv. XIV, nos. 54 en 58. Waar in 't vervolg archiefstukken worden aangehaald, zijn ze ook steeds uit het Archief der Gemeente Rotterdam.

gende, zich snorkend beroemen op een meer voordeeligen en min kostbaren stand, waardoor hij zich in staat bevindt ons den loef af te steken". Op grond hiervan werd gevraagd de heffing van den stedelijken impost niet af te schaffen ¹⁾).

Met dat al was Rotterdam in de eerste jaren na het Herstel nog maar een kleine, provinciale stad. Sedert de telling van 1795-96 was de bevolking nog iets toegenomen. Zij werd na den Franschen tijd zeer algemeen op omstreeks 60.000 geschat ²⁾).

Welke waren nu de middelen van bestaan van deze bevolking? Bij de beantwoording van deze vraag zullen we als grondslag nemen de gebruikelijke indeeling: landbouw, industrie, handel en scheepvaart.

Deze indeeling verwaarloost de visscherij. In het onderhavig geval is dat echter in het geheel geen bezwaar. Wel had Rotterdam een vischmarkt, waar de visch direct uit zee werd aangevoerd. Deze diende echter, evenals de visch, die aan de zoetwatervisshmarkt werd aangevoerd, in hoofdzaak slechts voor stedelijk gebruik. Voor Rotterdamsche rekening werd nagenoeg niet gevischt. In vroeger eeuwen was het haring-

1) Enkele dagen later klagen de Rotterdamsche brouwers, dat de grondwet alles bedorven heeft. Men is geneigd hierbij te denken aan de tegenstelling van stad en platteland. Het beginsel van bedrijfsvrijheid had zich echter reeds in de afschaffing der gilden geuit en daarmee die tegenstelling practisch uit den weg geruimd. De grondwet van 1814 bevat dan ook geen enkel artikel, dat men in dit verband zou kunnen aanhalen. Toch ging het hier om een nauw verwante zaak, n.l. om art. 96, waarvan het tweede lid vaststelde, dat de plaatselijke belastingen door „de Staten der Provinciën of Landschappen" moesten worden goedgekeurd, waarna het derde lid vervolgde: „Bij het onderzoek daarvan houden de Staten ook bijzonderlijk in het oog, dat de voorgedragen belastingen nimmer bezwaren den vrijen invoer en doorvoer van producten van den grond of voortbrengselen van industrie van andere Provinciën, Steden of Plaatsen boven die van de Plaats zelve, waar de belasting gelegd wordt".

Nog steeds vindt men een dergelijke bepaling in de Grondwet: „Deze belastingen mogen den doorvoer, den uitvoer naar en den uitvoer uit andere gemeenten niet belemmeren" (art. 147 3e lid). Opmerkelijk is het verschil tusschen de nieuwe en de oude redactie. Nu is naar de letter *elke* plaatselijke accijns onmogelijk, terwijl vroeger alleen het verbod gold om die belastingen dienstbaar te maken aan de bescherming van plaatselijke nijverheid.

2) Bruining, blz. 218; Uitg. miss. Burg., deel 5, no. 272.

bedrijf voor Rotterdam van de grootste beteekenis geweest, doch in den loop der 18e eeuw was het vrijwel geheel teniet gegaan ¹⁾).

Behoeft men dus de visscherij onder de directe bronnen van welvaart niet op te nemen, hetzelfde is met den landbouw het geval. Dezen bedrijfstak zal men niet gaan zoeken in eene stad. Wel kan men twee mogelijkheden aanstippen: ten eerste, dat een niet onbelangrijk deel van Rotterdams bevolking in den landbouw een nevenbetrekking vond; ten tweede, dat er menschen waren, die in hun levensonderhoud mede voorzagen door hun eigen groenten en aardappelen te teelen. Over deze quaesties, die trouwens meer het huiselijk leven betreffen, staan echter geen gegevens ter beschikking. Zeker is, dat het verschil tusschen stedeling en plattelander toen, althans in dit opzicht, minder groot was dan nu. Ook is bekend, dat vele Rotterdamsche kooplieden zich in den Franschen tijd op den landbouw hebben geworpen ²⁾).

Een andere en ongetwijfeld belangrijker vraag is die naar de beteekenis van het landbouwgebied ten Zuiden en het veeteeltgebied ten Noorden der stad voor haar oeconomisch leven. Die beteekenis was zeer belangrijk. Reeds eeuwen terug was Rotterdam door zijn ligging ten opzichte van deze gebieden „een marktplaats van de voortbrengselen van zuivelbereiding, landbouw, veeteelt en veenderij (boter, kaas, granen, zaden, vlas, hennep, turf, vee)” ³⁾. En dat was steeds zoo gebleven. Zelfs zette het gebied, waarvoor Rotterdam het aangewezen middelpunt was, zich gaandeweg verder uit. Een belemmering b.v., die zich sterker doet gelden, naarmate men verder in de geschiedenis teruggaat,

1) Ook in vroeger eeuwen was het eigenlijk niet de haringvisscherij, doch de haringhandel, die voor de Rotterdammers van zoo groote beteekenis was. Tot het einde der 16e eeuw nam het haringbedrijf een centrale plaats in; daarna ging het eerst relatief, later ook absoluut achteruit (Bijlsma, blz. 5 vlg; blz. 40 vlg. en blz. 92 vlg.). „Van de 160 haringbuizen, die in 1765 ter visscherij gingen, behoorden er 6 in Rotterdam, 15 in Maassluis, 9 in Delfshaven, 7 in Schiedam en 69 in Vlaardingen tehuis” H. A. van IJsselsteijn, blz. 5).

2) Colenbrander, Gedenkstukken VI, blz. 1345.

3) Bijlsma, blz. 5.

is het Dordtsche stapelrecht, dat officieel eerst in 1795 te niet ging, doch reeds lang tevoren veel van zijn gestrengheid had ingeboet ¹⁾).

Dat Rotterdam ook in officieele kringen als een belangrijk centrum werd aangezien, blijkt hieruit, dat de regeering zich vaak tot deze stad wendde om inlichtingen. In een van die gevallen deelde de Minister van Binnenlandsche Zaken mede, dat hij Rotterdam beschouwde als de belangrijkste vlasmarkt der Noordelijke provinciën ²⁾. Ook bij meekrap moet Rotterdam zeer groote belangen hebben gehad. Het Archief der Kamer van Koophandel wemelt ten minste van requesten, waarin kooplieden zich beklagen over het bedrog bij de bereiding en verpakking van meekrap gepleegd, over het niet of onbehoorlijk wegen der ledige fusten, enz. Daardoor wordt de buitenlandsche afzet en dus het heele bedrijf in gevaar gebracht (een soortgelijke situatie dus, als zich later zou voordoen in onzen zuivelhandel). Het zal dan ook wel voor een niet gering deel op Rotterdamschen aandrang geweest zijn, dat in 1819 een verordening op de meekrappen werd vastgesteld ³⁾. Overigens ontbreken voor den tijd, waarover het hier speciaal gaat, authentieke gegevens.

Er is echter een memorie van de „chambre de commerce” te Rotterdam uit 1810 ⁴⁾, waaruit beteekenis en omvang van de marktpositie duidelijk genoeg spreken. Daarin wordt

1) Het gaat hier natuurlijk alleen om de verplichting het omliggende platteland opgelegd, om in Dordt te markten. Niet om de andere zijde van het Dordtsche stapelrecht, dat alle schepen in het verkeer met Duitschland en België verplichtte in Dordt aan te loopen en hun ladingen te koop aan te bieden (Vgl. Dr. Emile Verviers: De Nederlandsche handelspolitiek tot aan de toepassing der vrijhandelsbeginselen; Leiden, z. j. [1914], par. 17).

2) Arch. K. v. K. Inv. XVI, no. 47. Dat Rotterdam de belangrijkste vlasmarkt heeft, wordt begrijpelijk door de mededeeling, dat men in Zuid-Holland de belangrijkste vlasteelt vond.

3) Stbl. 1819, no. 54: Besluit van den 28sten October 1819, houdende maatregelen tot wering der kwade praktijken in de bereiding en den handel van meekrap.

4) Arch. K. v. K. Inv. IV, afgez. stukken 1810, no. 10. De memorie teekent eigenlijk minder den feitelijk bestaanden toestand dan de verhoudingen van vóór de Fransche revolutie, die, wat het punt in quaestie betreft, na het herstel der onafhankelijkheid zonder twijfel terugkeerden.

gezegd, dat alle steden en dorpen van het departement Maasland ¹⁾ – het tegenwoordige Zuid-Holland – uit Rotterdam „alle derzelve behoeften en noodwendigheden” betrekken; daartegenover „worden te Rotterdam uit alle steden en dorpen van dit departement dagelijks en vooral op de wekelijksche marktdagen aangevoerd de voortbrengselen van den landbouw en van de fabrieken, zo ten gebruike der stedelijke ingezetenen als ter verzending naar buitenslands.” Uit de memorie blijkt verder, dat het „achterland” van Rotterdam zich veel wijder uitstreckte dan de grenzen van het departement. Zelfs de producten van Drenthe en Overijssel, landstreken, die toch op het eerste gezicht meer naar Amsterdam georiënteerd zouden moeten zijn, werden door den binnenhandel naar Rotterdam gevoerd (de memorie noemt „hout, schorsch en dergelijken; ook eenige van derzelve fabrieksgoederen van linnen en catoen”).

* * *

Was het nu die uitgebreide binnenlandsche handel, die de grondstoffen aanvoerde voor *de stedelijke nijverheid*? Slechts in uitzonderingsgevallen. Toevallig is er een mededeeling ²⁾, dat in 1816 te Rotterdam circa 200 vrouwen (te Gouda 150 en te Dordrecht 30) hun brood verdienden met het hekelen en opmaken van vlas. Het verkregen product werd in de stad echter niet verder verwerkt; er waren spinnerijen noch weverijen. Daarentegen bracht het zaad der vlasplant het in Rotterdam wel tot eindproduct: de molens persten er de olie uit, die dan weer als grondstof diende voor de zeepziederij. Noemt men nu nog de grutterijen, waarin boekweit, en de leerlooierijen, waarin huiden en eikenschors uit het eigen land werden verwerkt, dan heeft men alle nijverheid aangewezen, die op inlandsche agrarische grondstof was gebaseerd ³⁾.

1) De naam „Maasland” werd gebruikt onder het Koninkrijk Holland (1806–1810); ten tijde van de inlijving bij Frankrijk vormde dit gebied het „Département des Bouches de la Meuse”.

2) K. v. K. Inv. XVI, no. 21: de memorie, waarover op blz. 56 uitvoerig wordt gehandeld. In de 18e eeuw waren de geciteerde cijfers veel hooger.

3) Onder de leerlooierijen kan men in dit verband ook rekenen de

Het is mogelijk, dat onmiddellijk na den Franschen tijd nog eenige oorlogsverschijnselen hebben nagewerkt. Toen de grenzen na 1795 langzamerhand geheel werden gesloten, had men overal, waar zulks maar even mogelijk was, zijn toevlucht genomen tot inlandsche „ersatz” grondstoffen. Men trachtte zich onafhankelijk te maken van het buitenland. Vandaar b.v. de oprichting van beetwortelsuikerfabrieken, welk streven echter, zooals genoeg bekend is, op niets is uitge-loopen. Rotterdam heeft zich op dit punt niet onbetuigd gelaten. Het had twee fabrieken met onderscheidelijk 60 à 70 (onder A. en J. van Beeftingh) en 70 à 80 arbeiders (onder Bicker en Spakler)¹⁾. Meer succes behaalde men met het verwerken van inlandsche tabak. Toch zal deze nieuwe grondstof na het Herstel wel weer heel spoedig door het Amerikaansche product verdrongen zijn, waaraan de Rotterdamsche tabaksindustrie in de 18e eeuw haren grooten bloei dankte. Een derde nijverheid, die in den Franschen tijd op inlandsche grondstof aangewezen was, is de bier-brouwerij. Deze verwerkte vóór 1795 steeds dat deel van het van overzee aangevoerde graan, dat door het transport geleden had. Voor deze industrie was het immers geen bezwaar, als er reeds een begin van ontkiemen viel op te merken. Na het Herstel zal de oude toestand waarschijnlijk

zeemtouwerij, die inlandsche schapehuiden verwerkte.

Let men behalve op agrarische ook op minerale grondstoffen, dan dient men bij de industrieën met inlandsche grondstof nog te vermelden de glasblazerij, die zand uit de Maas verwerkte. Bruining kent deze industrie dan ook de verdienste toe „d'employer des objets sans cela inutiles; les tirant du fond de la Meuse, elle en débarrasse même cette rivière”.

1) Deze gegevens zijn ontleend aan ingevulde enquête-formulieren van het „Ministère des Manufactures en du Commerce”, aanwezig op het Gem. Arch. in port. Nijverheid no. 782, omslag „Fabrieken en Trafieken in het algemeen”. Door middel van deze formulieren verzamelde men gegevens over het jaar 1812; zij werden in het eerste halfjaar van 1813 ingevuld, echter niet door alle bedrijven. Er werd gevraagd naar het aantal der inrichtingen en der arbeiders, naar hun dagelijksch loon en naar de bruto-waarde der producten. Onder de „Observations” vindt men steeds aantekeningen over de grondstoffen. Zoo leest men b.v. dat de goudsmiden oude sieraden moesten opkopen, omdat er geen baar goud meer was. De loodgieters konden alleen nog maar oude pijpen omsmelten, enz.

zijn teruggekeerd. Ten slotte moet er op gewezen worden, dat men in den Franschen tijd touw vervaardigde uit inlandschen hennep, in plaats van uit Russischen, die een goedkoop product leverde. Ook hier zal na 1813 de oude toestand weer zich hebben hersteld ¹⁾).

Van alle andere Rotterdamsche industrieën moesten de grondstoffen in ieder geval van buiten komen. Men denke aan de suikerraffinaderij, de houtzagerij, aan den scheepsbouw, aan de zoutziederij, de loodwitmakerij. Ziet men hieruit reeds van welk een groote beteekenis de buitenlandsche handel voor Rotterdams nijverheid was, nog duidelijker wordt die samenhang, als men let op de afzetgebieden.

Daarover hebben we juist voor het jaar 1816 zeer uitvoerige en preciese gegevens. In dat jaar stelde de regeering, overwegende, dat zij slechts dan juiste maatregelen ten behoeve der nijverheid zou kunnen treffen als zij met de ontwikkeling en behoeften van deze op de hoogte was, een enquête in naar den toestand der nijverheid in het geheele Rijk. In een missive van den Minister van Binnenlandsche Zaken, Roëll, d.d. 31 Augustus 1816 ²⁾, werden Gedeputeerde Staten der verschillende provinciën belast met het verzamelen der gegevens. Gedeputeerde Staten wendden zich daarop in den loop van September tot de besturen der gemeenten uit hun provinciën, om van deze de door de

1) Dat de inlandsche hennep duurder uitkwam, leest men in een memorie der K. v. K. over den handel en de industrie te Rotterdam in 1810. Deze memorie werd bij de Fransche autoriteiten ingestuurd en is afgedrukt bij Colenbrander, Gedenkstukken VI, blz. 1345 vgl. Bruining verzekert, dat men na 1813 weer Russische in plaats van inlandsche grondstof verwerkte. Het valt echter te betwijfelen of men aan deze mededeeling groote waarde kan toekennen, want Bruining heeft voor zijn hoofdstuk over de Rotterdamsche industrie in 1815 de memorie van 1810 eenvoudig overgeschreven, zoodat er gegrond vermoeden bestaat, dat deze compilerator zijn bewering zonder meer heeft afgeleid uit de mededeeling der memorie van 1810.

Het is aan deze zelfde memorie, dat eenige gegevens werden ontleend door mr. F. C. Koch voor zijn artikel „Rotterdam in den Franschen tijd” (vgl. Rotterdamsch Jaarboekje, 1924, blz. 8 vlg.).

2) Afgedrukt in Statistische Mededeelingen van het Bureau van Statistiek der Gemeente Amsterdam no. 10: „De toestand der nijverheid te Amsterdam in 1816”, Amsterdam 1904.

regeering verlangde inlichtingen te bekomen¹⁾. Bij het verzoek werden twee stukken gevoegd, die van den minister afkomstig waren, n.l. „eene lijst van zoodanige bedrijven, welke voor fabrieken en trafieken kunnen gehouden worden”²⁾, en een tabel, „waarbij eenige vraagpunten zijn opgegeven, om aan de Heeren Burgemeesteren der onderscheidene gemeenten ter invulling te worden voorgelegd”. Een afschrift der ingevulde tabel wordt als bijlage bij deze studie gevoegd³⁾. 14 November 1816 werd zij naar Gedeputeerde Staten opgestuurd. Het begeleidend schrijven is niet zonder beteekenis, omdat er uit blijkt, dat men de verwerkte gegevens direct van de bedrijfsleiders heeft verkregen⁴⁾.

Dat is met name van beteekenis voor de zevende kolom: „Werwaerts de vervaardigde goederen afgezonden worden”. De daarin samengestelde gegevens zijn dus veel betrouwbaarder dan wanneer ze b.v. voorkwamen in een algemeene handelsstatistiek, waar men ook wel de cijfers heeft uit het bedrijfsleven zelf, maar waar men steeds fouten heeft, die voortvloeien uit het systeem van verzamelen der cijfers⁵⁾.

1) Register der inkomende missives bij Burgemeesteren, band 11, no. 459. Dat rondschrijven werd afgedrukt door P. J. Dobbelaar („De toestand der nijverheid te Schiedam in 1816”) in den „Economist” van 1920, blz. 430-432.

2) Afgedrukt in de genoemde publicatie van het Bureau van Stat. der gem. Amsterdam.

3) Afschrift van de minuut-tabel, welke te vinden is achterin het reg. van uitg. miss. van Burg., deel 4.

4) Reg. uitg. miss. van Burg., deel 4, no. 326: „Het zijn, Ed. Gr. Achtb. Heeren, de zoo traeglijk ingekomen informatiën van verscheiden fabrikanten, die ons in de onmogelijkheid gesteld hebben, om . . . de verlangde renseignementen wegens de fabrieken en trafieken voor den 1 dezer aan UEd. Gr. Achtb. te doen toekomen.

Door deze evenwel hebben wij de eer aen Uwe dispositie te kunnen voldoen, in het nevensgaende tableau, dat zoo nauwkeurig mogelijk en kort tevens is ingerigt. Wij hebben daarbij niets van belang te reflecteeren, dan alleen, dat wij ons verplicht gevonden hebben, zakelijk te volgen, wat ons door de fabrikanten en trafikanten is opgegeven, zonder dat wij in de daerbij opgegeven opiniën voor of tegen zullen geacht worden partij te trekken of te beoordeelen of dezelve met de belangen van den koophandel *al* of *niet* zouden kunnen strijden”.

5) Zoo heeft men b.v. bij ons jarenlang gerekend, dat alle goederen in een zeeschip ingeladen, bestemd waren voor de plaats, althans het land, waar de goederen zouden worden gelost.

Gaat men nu in de tabel van 1816 de kolom betreffende den uitvoer na, dan ziet men, dat alleen die bedrijven, die verbruiksartikelen produceeren, hun afzet uitsluitend binnenslands vinden: azijnmakerij, brouwerij, grutterij, siroopkokerij, zeepziederij, zoutziederij. Het azijnverbruik in de huishouding zal wel in de tweede plaats gekomen zijn na dat in andere industrieën, met name in de loodwitmakerij; in dit laatste geval vond de azijn per slot van rekening toch zijn weg naar het buitenland.

Zoo stond het ook met de moutmolens, die een halfproduct leverden voor de brandewijnstokerijen. De mouterijen werkten voor de azijnmakerijen en de bierbrouwerijen. Van de branderijen zien we, dat ze de helft van hun product naar het buitenland afzetten, terwijl bij de meeste overige industrieën de buitenlandsche afzet overwoog. Soms ziet men alléén afzet in het buitenland, zooals bij de tabak, waar het tamelijk vreemd aandoet.

Kijken we naar de verdeeling van den afzet over de verschillende landen, dan is het opmerkelijk, welk een groote beteekenis de koloniën voor de Rotterdamsche industrie hadden. Daarheen werden verzonden: chemicalia, gezaagd hout, kammen, loodwit, tegels en touw. Naar Duitschland gingen laken, lakmoes, leder, geraffineerde suiker en tabak. Waarschijnlijk ging dat voor verreweg het grootste deel langs den Rijn, want afzet naar de Oostzee wordt alleen bij tabak opgegeven, terwijl naar Zwitserland behalve tabak ook suiker ging. Opmerkelijk is naast de geringe afzet naar de Oostzee de zoo uitgebreide naar de landen rond de Middellandsche Zee (Spanje daarbij gerekend): buskruit, gezaagd hout, loodwit, leer, geraffineerde suiker, tabak en touw. Voor Frankrijk (gezaagd hout en lakmoes) en Engeland (gezaagd hout en likeur) vindt men slechts weinig opgegeven. Waarschijnlijk ging van de niet gespecificeerd opgegeven genever een niet gering deel naar het laatste land, daar immers de Engelschen in de 18e eeuw groote quantiteiten van het product der Hollandsche brandewijn naar hun koloniën stuurden. Naar Amerika ging volgens de tabellen alleen leer.

Zoowel uit de gebieden, vanwaar de Rotterdamsche industrie haar grondstoffen kreeg, als uit de gebieden, waarheen

zij haar producten verstuurde, blijkt hoezeer deze was verweven met handel en scheepvaart. Zij vertoont dan ook het uitgesproken karakter van een veredelingsindustrie. Het duidelijkst komt dat uit bij laken-weverij en perserij, met de droogscheerderij het z.g.n. proces van de apprêtuur voltooiend. Maar ook alle andere in de lijst van 1816 opgenomen industrieën hebben dat karakter meer of minder.

Rangschikt men de industrieën naar het aantal arbeiders, dat er werk in vond, dan ziet men, dat met name die, welke den meesten handen werk gaven, zeer sterk het karakter van veredelingsindustrie droegen:

			v/h. totaal ¹⁾ .
Tabaksfabrieken	1.200 arbeiders	of	47.08 %
Scheepstimmerwerven . .	225	„	8.83 „
Suikerraffinaderijen . . .	200	„	7.84 „
Loodwitmakerijen	146	„	5.73 „
Houtzaagmolens	130	„	5.10 „
Branderijen	120	„	4.71 „
Lijnbanen	110	„	4.31 „
Brouwerijen	65	„	2.55 „

De tabaksfabrieken, die al uit de lijn vallen door hun overheerschende beteekenis, zijn ook de eenige inrichtingen, waar men van grootbedrijf kan spreken; zij hadden gemiddeld 172 arbeiders (7 inrichtingen met 1200 arbeiders). Zelfs de scheepstimmerwerven, die niet denkbaar zijn zonder een betrekkelijk groot aantal arbeiders, kwamen tot geen hooger gemiddelde dan 38 (225 : 6). Veel lager gemiddelde vindt men voor de overige hier boven genoemde bedrijven. Toch behoorden zij nog tot de groote ²⁾, zooals volgt uit dit staatje van gemiddelden: twijnerij van linnen en katoenen garens 30; touwslagerij 22; tegelbakkerij 16; suikerraffinaderij 14; zoutziederij 13; brouwerij 11; buskruit en zwavelraffinaderij 10; zeemtouwerij 8 à 12; houtzaagmolens 9. Al deze bedrijfstakken bleven boven het gemiddelde van alle

1) Te weten 2.549, een getal verkregen door telling van kolom III der tabel van 1816 (Waar daar twee cijfers gegeven worden, is het gemiddelde genomen). De in den tekst aangewezen acht belangrijkste bedrijfstakken hadden samen 2.196 arbeiders of 86.15 % van 't totaal.

2) Alleen de branderijen uitgezonderd met hun gemiddelde van 4.

inrichtingen samen, hetwelk met uitsluiting enkel van de tabaksfabrieken 7,4 (1349 : 183) bedraagt ¹⁾.

Van hoe groote beteekenis de Rotterdamsche nijverheid was voor het oeconomisch leven der stad volgt uit het reeds genoemde getal van 2549 voor het totaal der werklieden, dat in de verschillende industrieën zijn bestaan vond. Men is, dunkt mij, op grond van dit totaal gerechtigd aan te nemen, dat 6000 inwoners van Rotterdam, dat is dus 10% der bevolking van de nijverheid leefde. De memorie van 1810 stelde dit percentage op 25 ²⁾.

Als bron voor den toestand der industrie in 1816 heeft men in de eerste plaats de tabellen, waarvan hiervoor reeds sprake was. Daarnaast is er nog eene memorie der Kamer van Koophandel en Fabrieken, die 16 December 1816 aan Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland werd opgezonden ³⁾.

De koning, waarschijnlijk overwegende, dat het nog al wat aan zou loopen, eer hem de uitkomsten der enquête van 1816

1) Laat men de sloopstimmerwerven ook buiten beschouwing, dan daalt het gemiddelde tot 6.4 (1124 : 177) en omgekeerd stijgt het gemiddelde tot 13.4 (2549 : 190), als men ook de tabaksfabrieken in zijn berekening opneemt. Deze cijfers laten weer op een andere wijze licht vallen op de groote beteekenis der tabaksindustrie in het geheel van Rotterdamsche nijverheid.

Toch had zij nog niet de positie herkregeen, die zij voor den Franschen tijd innam, toen zij 53.85% van het totale aantal arbeiders (6500) tot zich trok. Er werkten n.l. in 50 inrichtingen 3.500 arbeiders (Morie van 1810; Colenbrander, Gedenkstukken VI, blz. 1350). Het aantal arbeiders per inrichting bedroeg dus vóór den Franschen tijd 70, in 1816 172. Deze stijging vindt haar oorzaak klaarblijkelijk in de oorlogsomstandigheden, die 43 van de 50 ondernemingen deden verdwijnen. In hoeverre bedrijfssoeconomische oorzaken mede een rol hebben gespeeld in deze concentratie, zou alleen kunnen worden uitgewezen door een nader onderzoek naar de structuur der tabaksindustrie in dien tijd.

2) Colenbrander, Gedenkstukken VI, blz. 1358. Nadat de memorie het aantal arbeiders van vóór 1795 op 6500 heeft gesteld, gaat zij als volgt verder: „Or, puisqu'une grande partie des ouvriers attachés aux fabriques sont mariés, on peut affirmer avec confiance que le nombre de personnes qui subsistaient directement par les fabriques, se montait tout au moins à 13.000 âmes, ce qui fait environ *un quart* de la population entière à Rotterdam”.

3) Uitg. miss. Burg. deel 4, no. 360. De memorie zelf vindt men in het Arch. der K. v. K. Inv. XVI, no. 54 en in Ing. miss. Burg. band 12, no. 642.

zouden kunnen worden voorgelegd, had aan den Minister van Binnenlandsche Zaken een verslag gevraagd „nopens den tegenwoordigen toestand der onderscheiden bronnen van welvaart en nijverheid binnen dit rijk”. Om zoo'n verslag te kunnen samenstellen, verzocht de minister, via de Gedeputeerde Staten, aan de gemeentebesturen bij hem in te leveren „een korte, algemeene, beknopte schets” over den toestand in handel en bedrijf, speciaal over het al of niet toenemen in bloei sedert het herstel van den algemeenen vrede ¹⁾. In Rotterdam werd dat verzoek 6 November doorgezonden aan de K. v. K. ²⁾, die het drie dagen later in handen stelde van vijf harer leden „om consideratie en advies” ³⁾.

Zoo was de voorgeschiedenis der bovenbedoelde memorie. Het werd een tamelijk oppervlakkig stuk, dat weinig feitelijke gegevens inhoudt. Dat is te begrijpen, gezien de opdracht. Maar er komt nog iets bij. De opstellers der memorie waren nog ontstemd over de protectionistische tariefwet van 3 October 1816, die zij onvereenigbaar achtten met 's lands belang. Daardoor stonden zij sceptisch tegenover elke mededeeling der regeering, waarbij deze voorgaf middelen te zullen beramen om verbetering te brengen in den toestand van het bedrijfsleven. Op grond van deze overwegingen, werd de tijd, besteed aan het beantwoorden der vragen in quaestie, als verloren beschouwd ⁴⁾.

Het eerste, dat bij het raadplegen der aangegeven bronnen opvalt, is de pessimistische toon. Men zou iets anders verwacht hebben na den Franschen tijd, die de meeste industrieën tot bijna volkomen verval had gebracht. Juist de achteruitgang echter veroorzaakte, dat van den vooroorlogischen tijd niets anders in de herinnering bleef dan het goede. Dat verklaart de uitroepen: welvarend, bloeiend, florissant

1) Ing. miss. Burg. band 12, no. 563.

2) Uitg. miss. Burg. deel 4, no. 318; ook in het Arch. der K. v. K., Inv. XVI, no. 46.

3) Het waren de heeren: Nierstrasz, Van der Houven, Smeer, Van Oordt en Mees.

4) Aldus de opstellers in het schrijven, waarbij zij de (ontwerp-) memorie aan de K.v.K. doen toekomen (Arch. K.v.K. Inv. XVI, no. 54).

in kolom IV der tabel van 1816. En vergeleken met de voorstellingen, die men zich van den vroegeren en tegelijk ook van den nieuwen vredestand gemaakt had, moest de werkelijkheid wel tegenvallen. Daar, waar men bij de invulling van de 4e kolom wat nauwgezetter geweest is, komt de opbloei na 1813 dan ook steeds aan den dag. Zoo b.v. bij de tabaksindustrie, Rotterdams belangrijkste nijverheid. Deze trouwens had niet alleen geleden door gebrek aan grondstoffen ten gevolge van het geheel te gronde gaan der scheepvaart, maar ook door de Fransche regie. Deze benam haar eerst naarmate het Fransche bewind zich verder over Europa uitbreidde, haar afzetgebied en later, toen ook Nederland ingelijfd was, haar bestaansmogelijkheid zelf. Dat haar arbeiderstal weer steeg van 200 tot 1200 en daarboven¹⁾ bewijst genoeg haar snel herstel na 1813.

In den toestand der scheepstimmerwerven weerspiegelt zich die der scheepvaart. Deze was wel toegenomen, maar zij had – zoo lezen we in de memorie van 1816 – grotendeels met vreemde schepen plaats, terwijl de schepen onder Nederlandsche vlag zoo weinig voordeel hadden genoten, dat de lust tot het aanbouwen of aankopen van schepen bijna geheel was verdwenen. Dit verklaart ook den gedrukten toestand in de touwslagerij.

Overziet men het geheel, dan krijgt men den indruk, dat de Fransche tijd niet de geringste blijvende verandering heeft teweeggebracht in de structuur der Rotterdamsche industrie. Slechts bij de zoutziederij, de zeepziederij en nog enkele kleine bedrijfstakken ziet men, dat de buitenlandsche afzetgebieden voorgoed zijn verloren gegaan. Dat is ook daarom van beteekenis, omdat een nijverheid, die haar afzet alleen in het binnenland moet vinden, veel meer tot protectionisme geneigd zal zijn. Nu bleven de meeste Rotterdamsche industrieën en wat haar grondstoffen en wat haar afzetgebieden betref afhankelijk van den handel, zoodat er in de Maasstad voor zuiver industriëel protectionisme geen plaats was. Daarmeê is wat men leest in de laatste kolom uit de tabel van 1816: „Middelen van redres of aanmoediging” in flagranten strijd, althans zoo op het eerste gezicht.

1) Uit de memorie van 1816.

Vooreerst valt op te merken, dat wel is waar geen enkele bedrijfstak van staatshulp afkeerig is, maar dat men toch over het geheel slechts negatieve wenschen heeft. Men wil n.l. de verschillen opgeheven zien, waardoor men bij het buitenland ten achter staat; dat zijn in de eerste plaats de hooge belastingen (een goed voorbeeld vormt de zeepziederij). Bijna geen bedrijf of het heeft op dit punt te klagen. Vooral de accijns op brandstoffen werd als een ernstige belemmering gevoeld. Naast deze neutrale verlangens staan echter protectionistische wenschen in alle schakeeringen tusschen verbod van uitvoer van grondstoffen (v.b. loodgieterij) en verbod van invoer van producten. Het laatste werd gevraagd door zeven bedrijfstakken van geringen omvang (buskruit- en zwavel-raffinaderij; lakenperserij; lakenververij; droog-scheerderij; kammenmakerij; leerlooierij en zeemtouwerij), alsook door de touwslagerij. Deze achtte evenals de scheepsbouw opleving mogelijk door bescherming van de nationale scheepvaart door differentiëele rechten. Karakteristiek protectionistisch is ook de wensch van de zoutziederij: „de meest mogelijke bevordering van den invoer van ruw- en den uitvoer van geraffineerd zout”.

Krijgt men nu uit het bovenstaande den indruk, dat in Rotterdam het industriëele protectionisme niet zonder aanhangers was, dan moge men wel bedenken, dat de nijverheid in het geheel van het oeconomisch leven slechts een ondergeschikte plaats innam en dat de belangrijkste bedrijfstak: de tabaksindustrie eigenlijk geen protectionistische wenschen koesterde ¹⁾).

Daarmeê is in overeenstemming, dat de Kamer van Koophandel en Fabrieken vrijhandelsgezind was. Ten duidelijkste is dat gebleken bij de „deliberatiën” ²⁾, die voorafgingen aan de bekende tariefwet van 3 October 1816. De Rotterdamsche K. v. K. heeft toen al het mogelijke gedaan om haar inzichten te doen zegevieren. Zij liet de door haar afgevaardigden opgestelde memorie's drukken en verspreid-

1) Zij wilde den invoer van tabakssteelen belemmerd, den uitvoer ervan bevorderd zien.

2) Arch. K.v.K., Inv. XIV, no. 1; Inv. XV, no. 264; Inv. XXVII, 1813-'16, nos. 113, 117, 250 en 260.

de ze op ruime schaal ¹⁾). Hoe deze actie werd gevoerd en dat zij op niets uitliep – de wet van 1816 was protectionnistisch –, doet hier niet ter zake. Het simpele feit, dat men zich op deze wijze weerde, bewijst, dat het industriële protectionisme zijn stem in Rotterdam niet kon laten hooren ²⁾).

De achtste kolom van de tabel van 1816 is niet alleen belangwekkend door wat zij zegt over protectionisme, doch ook doordat zij zwijgt over de afschaffing der gilden. In Amsterdam wijten niet weinig industriëelen den geringeren bloei van hun bedrijf aan het opheffen der oude gildekeuren ³⁾. Zoo ook in Rotterdam. Maar het gemeentebestuur had daar goedgevonden bij het samenstellen der tabel alle opmerkingen van dien aard, die zij van de bedrijfshoofden ontving, te schrappen, omdat het een zoo algemeen aanvaarde opvatting betrof, dat opneming geheel overbodig scheen ⁴⁾.

1) Van de „Memoriën, door de gedeputeerden van de Kamer van Koophandel te Rotterdam ingeleverd bij gelegenheid der deliberatiën over de Concept-Wet en Tarief van inkomende en uitgaande Regten. 1815-'16” meerdere exemplaren in Arch. K.v.K. Inv. LXVI. Over de verspreiding de notulen der vergadering van 21 Maart 1816 (Arch. K.v.K. Inv. VIII).

2) „Fabrieken, welke derzelver geboorte alleen aan het zoogenaamde continentaal systema verschuldigd zijn te willen conserveeren door prohibitiën of regten aan prohibitiën gelijk staande, zoude even zooveel zijn, als midden in den vrede den oorlog te willen volhouden” (Uit de gedrukte memoriën).

3) Zie blz. 46, noot 2.

4) Blz. 47, noot 4. Daar werd de eerste helft overgenomen van den brief, die naast de tabel werd opgezonden. De tweede helft luidt aldus:

„Ook is ons in sommige berigten voorgekomen de sterke aandrang tot het weder in werking brengen van corporatiën van nering en het weren van alle ventjagerij – als nadeelig voor ingezetenen van groote steden, die meerder lasten, ook aen den lande, moeten opbrengen en daerdoor niet tegen die van de kleine steden en het platteland kunnen markten. Deze aenmerking hebben wij op het tableau niet gebragt, doch vermeenen echter dezelve niet te mogen agterhouden, als zijnde bij den onpartijdigen beoordeelaar eene waarheid, die de ondervinding voor zich heeft”.

Dat de verdwijning der gilden in dien tijd werkelijk algemeen als een ramp werd beschouwd, blijkt ook uit een gegeven van 1820. In dat jaar heeft de regeering een dergelijke enquête ingesteld als die van 1816. Ook toen had men de reeks: Regeering (Ministerie voor

Uit de geringe gemiddelden voor het aantal arbeiders per inrichting ¹⁾ volgt al, dat van mechanische drijfkracht in de Rotterdamsche industrie nog geen sprake was. Maar ook de eenvoudiger machines, die nog door den mensch zelf in beweging gebracht worden, waren toen nog weinig in gebruik. Dat volgt uit de houding van vooraanstaande Rotterdammers tegenover het onverhoopte invoeren van vlasspinmachines, op een tijdstip, dat de Engelsche textielnijverheid reeds in al haar geleidingen van arbeidbesparende machines was voorzien.

In 1816 vroeg de Minister van Binnenlandsche Zaken ²⁾

het Publieke Onderwijs, de Nationale Nijverheid en de Coloniën), Gedeputeerde Staten, gemeente-besturen. Ook in dit geval was het er om te doen gegevens te verzamelen, die direct van de bedrijfsleiders afkomstig waren, welke ook weer in den vorm van een tabel moesten worden tesamen gevoegd (De model-tabel bevindt zich in port. Nijverheid no. 782). In Rotterdam belastte het gemeentebestuur met dat werk eene commissie, bestaande uit acht leden, n.l. vier uit den Gemeenteraad (C. W. Schuller, M. Baelde Rochussen, J. J. Tavenraat en R. Brem) en een gelijk getal uit de K.v.K. (J. L. Nierstrasz en H. C. van der Houven, algemeene handel; en G. van Oordt en C. van Stolk, fabrieken; Resolutiën van Burgemeesteren, deel 13; 13, 19 en 20 April 1820). Na twee maanden had de commissie „dit volimineus, omslagtig en moeilijk werk ten einde gebracht” (Arch. K.v.K. Inv. XVII, no. 26). De antwoorden op hare vragen hadden nog al eens te wenschen overgelaten!

In het verslag van hare werkzaamheden (Arch. K.v.K., Inv. XXVII, no. 31) „durft” de commissie – en dat is het wat ons in dit verband interesseert – de „stelling aannemen en verdedigen, dat het onbepaald uitreiken van het patent de doodsteek, en het voorzichtig en met de noodige behoedzaamheid weder invoeren der gilden daartegen de opkomst van de ingezetenen der steden zijn zoude”. Bij het „systema der gilden”, zien wij, „den kundigen handwerker en ambagtsman, bij het vreedzaam uitoefenen van zijne nering of handtering, ongestoord gewaarborgd; den vreemdeling geweerd en buiten de mogelijkheid gebracht, om zich ten kosten der ingezetenen te verrijken; den burger verzekering gegeven van alle wering van bedrog en verhaal wegens geleden schaden; hem, even daardoor, in staat gesteld om drukkende, maar noodzakelijke stedelijke lasten gereedelijk te kunnen opbrengen, en dus een band tusschen burger en burger gelegd. . . .”.

23 Juni 1820 (Uitg. miss. Burg. deel 8, no. 224) werden de tabellen betreffende het fabriekwezen aan Ged. St. opgezonden. Het is mij niet mogen gelukken de ingevulde tabellen te ontdekken.

1) Zie blz. 49.

2) Arch. K.v.K. Inv. XVI, no. 18.

naar het oordeel der Rotterdamsche Kamer van Koophandel en Fabrieken over een door den heer Girard te Parijs uitgevonden vlasspinnmachine, die met één getouw bij benadering het werk van 100 werklieden zou kunnen verrichten. In het concept-antwoord ¹⁾, dat de heeren Nierstrasz en van Charante op den 18en Juli indienden, gaven zij als hun meening te kennen, dat „mecanieke” vlasspinning alleen dan voordeel zou kunnen hebben, als er door oorlog of door een andere oorzaak gebrek aan werkkrachten zou bestaan. In elk ander geval zou men de machines niet kunnen invoeren, zonder de – gerechtvaardigde – woede van het volk op te wekken. „Toen men in Engeland de mecanieke katoenspinning en meer andere machines uitvondt en introduceerde, werdt zulks, zooals het ook was, van zeer groote waarde beschouwd voor die natie, en heeft zeker vele voordeelen opgeleverd; edoch, nadat men die in andere landen ook in werking gebragt ziet, gevoelt men, dat het débouché te veel vermindert, althans tot slijting van zulke geheel onbepaalde quantiteiten, en houdt die werktuigen nu aan den gang door tot zeer lage en schadelijke prijzen te verkoopen, hetgene op den duur toch niet zal kunnen geschieden, terwijl de natie in verscheidene oorden van dat land als er tegen opstaat, dezelve dan hier, dan daar verbrijzelt en om handenwerk, dat is: om onderhoud roept”. Vandaar, dat men op de vraag, of de toepassing van deze uitvinding door het Gouvernement zou moeten worden bevorderd, antwoordde met een hartgrondig Neen. „Ja, zoude ons teveel gelijk staan met: stelt iets daar, waar negenhonderd kinderen het werk van dertig duizend menschen kunnen verrigten, en laat deze negen en twintig duizend ledig loopen en armoede lijden”.

Het opvoeren van de productiviteit van den arbeid werd veroordeeld, omdat werkloosheid daarvan het gevolg moest zijn. Men kon zich niet voorstellen, dat zulke gevolgen van een verbeterde techniek slechts tijdelijk waren, nog minder, dat daarvan op den duur een stijging van het peil der algemeene welvaart het gevolg moest zijn. Integendeel men verwachtte, dat het ten slotte daarop zou uitloopen, dat de

1) Arch. K.v.K. Inv. XVI, no. 21. Het concept droeg de volledige goedkeuring der andere leden weg.

machines zich zelf onmogelijk zouden maken door overproductie. Ondertusschen zouden de vroegere handwerkers hun bedrijf geheel verleerd hebben, zoodat terugkeer tot de vroegere toestanden, die men terug zou wenschen, geheel ondenkbaar zou zijn. De ergste zijde van het gebrek aan inzicht, dat hier aan den dag komt, is, dat een land, dat verouderde productie-methoden handhaaft, zijn nijverheid ten ondergang doemt.

Deze waarheid was reeds voortreffelijk geformuleerd door de Regeering van Napoleon ¹⁾, maar in Nederland had men er in het algemeen geen oog voor. Een uitzondering daarop maakte Goldberg – toen ter tijd Directeur-Generaal van Koophandel en Koloniën –, die adviseerde de invoering van Girards machine aan te moedigen.

* *
* *

Handel en scheepvaart vielen jammer genoeg buiten de enquête van 1816. De memorie van 1816 bevat er wel enkele, zij het zeer schamele gegevens over. Aan de bespreking daarvan wil ik eerst een algemeene beschouwing over den toestand dezer welvaartsbronnen laten voorafgaan ²⁾.

Van de schepen, die de Republiek op het laatst der 18e eeuw in haar bezit had gehad, was geen gering deel verloren gegaan in den vierden Engelschen oorlog. Na 1795, met name in 1802, vielen er nog eens veel in Engelsche handen. Van de rest waren de meesten in 1813 zoo in zeewaardigheid achteruitgegaan, dat ze niet meer gebruikt konden worden.

1) „Une nation qui se refuserait à l'adoption des machines, verroit bientôt tout son commerce de fabrique passer dans les mains de ses concurrens, et celle qui, les ayant une fois adoptées, ne s'occuperait pas sans cesse de les perfectionner, resterait nécessairement en arrière; car, dans les arts un peuple qui n'avance pas, rétrograde”. Aangehaald door W. L. D. van den Brink: Bijdrage tot de kennis van den economischen toestand van Nederland in de jaren 1813–1816; diss. Amsterdam, 1916, blz. 151. Hij citeert daar uit het Archief Goldberg, port. 110 II. Goldberg haalde deze uitspraak met instemming aan in zijn advies over de vlasspinmolen van Girard.

2) Zie hiervoor speciaal: Van den Brink; Dr. W. M. F. Mansvelt: Geschiedenis van de Nederlandsche Handel-Maatschappij, deel I; Haarlem, 1924; Dr. W. L. Groeneveld Meijer: De tariefwetgeving van het Koninkrijk der Nederlanden 1816–1819; diss. Rotterdam, 1924.

Hiermee is een der voornaamste oorzaken aangewezen, waardoor ons land nadat het van het Fransche juk bevrijd was, niet onmiddellijk de oude plaats als zeevarende natie kon innemen. Gingen niet de eerste Nederlandsche ambtenaren en militairen met Engelsche schepen naar de herwonnen Indische koloniën? Daar kwam als fatale omstandigheid nog bij, dat de kapitaalkracht van ons land na den Franschen tijd niet meer zoo groot was, dat er aan gedacht kon worden, de vloot weêr spoedig op het oude peil terug te brengen.

Welnu, zonder een flinke vloot kon de overzeesche handel zich moeilijk herstellen! Deze had het trouwens nog om tal van andere redenen te kwaad. Vooreerst werd men door het bovengenoemde gebrek aan kapitaal in zijn bewegingen belemmerd. Mede daardoor stond men machteloos tegenover de Engelsche concurrenten, die hunne in den oorlog opgestapelde voorraden liquideerden. Ook de zelfgenoegzaamheid van den Nederlandschen koopman en zijn geringe energie speelden hem parten. Hij leefde min of meer in de verbeelding, dat zich met den vrede de achttiende-eeuwsche toestand zou herstellen, waarbij Nederland een bemiddelaarspositie had ingenomen tusschen de verschillende volken van Europa. Reeds in de achttiende eeuw werd die positie bedreigd door het protectionisme der omringende landen. Na 1813 werd dat protectionisme nog versterkt, terwijl de Nederlanders juist den belangrijkste voorsprong, dien zij op hunne mededingers hadden gehad, in den Franschen tijd verloren. Wij bedoelen hun grootere handelskennis. Deze had men reeds ten tijde der Bataafsche Republiek medege-deeld aan de handelaars van Hamburg en Bremen, op wier hulp men toen was aangewezen, wilde men de buitenlandsche betrekkingen nog eenigszins kunnen onderhouden. Die hulp werd wel duur gekocht! Want men bedenke, dat de kennis van buitenlandsche verhoudingen en gewoonten in dien tijd van gering contact tusschen de volken van oneindig grooter beteekenis was dan tegenwoordig.

Van Hogendorp had de hooggespannen verwachtingen der Hollandsche kooplieden kort en krachtig samengevat in dezen regel uit zijn bekende proclamatie: „De zee is open; de koophandel herleeft”. Het eerste mocht waar zijn, van het

tweede zag men bedroevend weinig. Ook in het scheepvaartverkeer was de opleving veel geringer, dat men had durven verwachten.

In Rotterdam stond de scheepvaartbeweging in de eerste jaren ná het herstel ver achter bij de laatste jaren vóór den Franschen tijd. Van 1790–1795 liepen jaarlijks gemiddeld 1816 schepen – visschersvaartuigen niet medegerekend – de zeegaten van Brielle en Helvoetsluis binnen, terwijl het er van November 1813 tot December 1814 1284 waren ¹⁾. Deze aan Bruining ontleende cijfers sluiten klaarblijkelijk ook in de schepen, voor Dordrecht en andere plaatsen bestemd. Dat is niet het geval met de cijfers van de memorie van 1816. Volgens haar opgave werden er in 1815 in Rotterdam 1123 schepen ingeklaard. Daaronder waren er circa 180 met behoeften voor de „Geallieerde Armee”, zoodat de zuivere handelsvaartuigen ongeveer 943 telden. Dat aantal werd ook bereikt in de eerste 10^{1/2} maand van 1816. Al mag men daaruit tot vooruitgang concludeeren, rooskleurig was het totaalbeeld toch nog allerminst.

Over den totalen omvang van den handel was de memorie nog al tevreden, maar zij betreurde het, dat zoo'n groot deel ervan door vreemdelingen gedreven werd, terwijl een belangrijk deel der ingevoerde goederen alleen maar doorgevoerd werd. „Doch aangezien de active handel grootendeels niet dan met verlies zoude zijn gepaard geweest, is daarmede dit jaar niets, althans zooveel niet verspeeld, als zulks had kunnen zijn”. Een kleinzielige opmerking, die laat zien, hoezeer de kooplui „op de penning” waren. Ook hadden ze mogen bedenken, dat een koopman, die zich in kwade tijden afzijdig houdt, in de goede geen kans zal krijgen om zijn slag te slaan. Over zichzelf waren de Rotterdammers niettemin nog al tevreden. „Men heeft den ondernemenden geest der Hollandsche kooplieden weder kunnen onderkennen: van tijd tot tijd zijn er expeditiën gedaan naar Batavia en naar de kust van Guinea”. Nota bene, onze eigen koloniën! Stak er verdienste in, dat geen enkele poging werd gewaagd om de Engelschen te verdringen van de plaats, die zij innamen? De rechtvaardigheid gebiedt op te merken, dat die eerste

1) Bruining, blz. 144.

„expeditiën” wel iets gehad moeten hebben van ontdekkingsreizen met de daaraan verbonden risico's.

De eenige Nederlander, die den grooten overzeeschen handel in dien tijd met succes wist te drijven, was een Rotterdammer: Anthony van Hoboken²⁾. Deze had een vasten vertegenwoordiger op Java. Daardoor was hij niet blootgesteld aan den nadeeligen invloed van prijsverschillen op de Indische markt, die alleen het gevolg waren van den onregelmatigen aan- en afvoer van producten. Dat hij zijn tijd- en landgenooten in dezen tak van handel de baas was, moet waarschijnlijk voor een deel ook daaraan worden toegeschreven, dat hij reeds in de achttiende eeuw op Indië handel had gedreven. De zeelieden der O. I. C. en vooral de hooger geplaatsten, konden een deel der scheepsruimte voor eigen rekening vullen. Die ruimte stelden zij ter beschikking van kooplieden, die op Oost-Indië wilden handel drijven. Van die gelegenheid had Hoboken ruimschoots gebruik gemaakt¹⁾.

Met den Rijnhandel ging het goed. Zelfs overtrof in 1816 de massa der naar de Rijnlanden verzonden goederen de verwachting. De Rotterdamsche kooplieden stellen daar echter onmiddellijk tegenover, dat ongeveer een derde deel transitoir was. En omdat zij naast eigen en transitoir handel geen derde mogelijkheid zien (transito over vreemde havens!) vinden zij ook hier geen reden tot tevredenheid. Daarmeê stellen zij de feiten m.i. in een verkeerd licht. De Rijnhandel overtrof hunne verwachtingen, die waarschijnlijk alleen op eigen handel gebaseerd waren. Men zal dus wel niet ver bezijden de waarheid zijn, als men aanneemt, dat het meerdere te danken was aan den zoo verafschuwden transitoir handel. Door den transitoir handel tegenover den eigen handel te stellen kwamen de Rotterdammers tot verkeerde conclusies. Zij hadden van het bestaan van het transito-verkeer moeten uitgaan als van een noodzakelijk

1) Mansvelt, blz. 43.

2) Vgl. het Gedenkboek van de firma A. van Hoboken & Co, 1774-1924, Rott. 1924 (Auteur A. Hoyneck van Papendrecht), blz. 27, vlg.

kwaad en hadden er zich dan over kunnen verheugen, dat dat verkeer zijn weg over ons land nam ¹⁾).

Ten slotte nog een enkel woord over de stoomvaart.

Het is overbekend, dat Rotterdam de eerste stad in Nederland was, die daarmee kennis maakte. Dat was ter gelegenheid van het bezoek van „The Defiance” op den 10en Mei 1816 en volgende dagen. Bijna even bekend is het, dat Rotterdams stedelijk bestuur den Engelschen kapitein van het schip, William Wager, huldigde door hem eereburger der stad te maken ²⁾).

Men is echter op den verkeerden weg, als men op grond daarvan aanneemt, dat het Rotterdamsche bestuur de beteekenis der stoomvaart al inzag ³⁾. De vooruitstrevende Willem I wel! Reeds den tweeden Augustus 1816 werd men

1) Uit de discussies over de tariefwet van 1816 blijkt, dat men dien weg reeds opging. 17 Mei 1814 veroordeelde de Kamer v. K. de wet van 1802,— die het doorvoerrecht stelde op het inkomend- en uitgaand recht, wat van beiden het hoogste was, — nog als verderfelijk. „Onze voorouders hebben ook begrepen geen transitio te moeten toelaten, anders dan naar Brabant en Vlaanderen” (Arch. K.v.K., Inv. XXVII, no. 113). 15 December 1815 echter krijgt men al heel iets anders te lezen: „Het is ons voorgekomen, dat het buiten twijfel is, dat het transeeren der goederen primitivelijk beschouwd eenen allernadeeligsten invloed heeft op den eigen handel, van ons land, doch de tijd, dat het hier te lande reeds heeft bestaan, de bekendheid, welke de buitenlander daardoor met de oorspronkelijke of andere tegenwoordig meer voordeeleriger marktplaatsen dan de onze verkregen heeft, en de gegronde vrees, welke er bestaat, dat wanneer het transitio in dit Rijk al wierdt geweerd, hetzelfde naar naburige landen ten onzen prejudicie zouden worden verlegd, doen ons gevoelen, dat hetzelfde een noodzakelijk kwaad is, hetwelk wij niet wel anders dan dulden kunnen” (Arch. K.v.K., Inv. XV, no. 264).

Uit de afkeer van den transitioiren handel volgde volkomen logisch een veroordeeling van het entrepôt-stelsel. Met alle kracht heeft Rotterdam daar dan ook tegen gestreden. Toen de wet van 1816 echter eenmaal aangenomen was, was men opportunistisch genoeg om ook voor Rotterdam een entrepôt te vragen, opdat dit niet bij andere plaatsen achter zou staan (13 December 1816; Arch. K.v.K., Inv. XXVII, no. 29 en 30).

2) Res. Burg. deel 5, fol. 203, 1 Juni! (Afgedrukt in een anonyme in 1866 bij E. H. Tassemeijer te Rotterdam verschenen brochure: Het eerste stoomschip te Rotterdam en in Nederland).

3) Dr. C. te Lintum: Een eeuw van vooruitgang, 1813–1913; Zutphen, z. j. [1913].

in Rotterdam in kennis gesteld met het voornemen van Z.M. om de invoering van stoomvaartuigen zooveel mogelijk van gouvernementswege aan te moedigen ¹⁾). Hij wilde beginnen met aan William Wager toe te staan, dat deze een vaste beurt met een stoomvaartuig tusschen Rotterdam en Antwerpen zou openen en vroeg daarover het advies van Rotterdams burgemeesteren. Deze raadden het plan af. Hun bedenkingen kwamen daarop neer, dat de bestaande postwagenvereen en beurtdiensten zouden worden benadeeld. Zij zouden minder betrouwbaar worden. Bijgevolg zou 's winters alle verkeer met Antwerpen onmogelijk worden, d.w.z. telkens wanneer de nieuwe dienst door ijsgang zou moeten worden stilgezet. Ten slotte liep men ook gevaar voor exploisies ²⁾). De koning heeft zich door het onbenullige advies niet van de wijs laten brengen. Bij K. B. van 6 December 1816 werd William Wager geauthoriseerd tot het instellen van een vaste beurt tusschen Rotterdam en Antwerpen ³⁾).

Deze voorgeschiedenis van den nieuwen dienst versterkt den zich telkens opdringenden indruk, dat bij hen, die onmiddellijk na den Franschen tijd de leiding in handen hadden, te weinig van de Oudhollandsche energie te vinden was, dan dat zij van hun tijd het beste zouden hebben kunnen maken, wat er van te maken was.

TABELLEN BETREFFENDE DEN TOESTAND DER NIJVERHEID IN 1816 IN DE GEMEENTEN ROTTERDAM, DELFSHAVEN EN KRALINGEN.

In de voorafgaande studie werden alleen de tabellen betreffende Rotterdam verwerkt, daar de andere eerst later

1) Ink. miss. Burg., band 10, no. 366.

2) Uitg. miss. Burg., deel 4, no. 217.

3) Nadat Wager die beurt eenigen tijd onderhouden had, wilde hij ook een stoombootdienst op Arnhem en Nijmegen instellen. Maar de Kamer van Koophandel vond, dat „deze onderneming alle geschiktheid had om zeer spoedig in rook te verdwijnen”. De bestaande beurtvaarten en postwagendiensten lieten niets te wenschen over (Arch. K.v.K., Inv. XVII, no. 21).

werden gevonden (bij de Ingek. miss. van Burgemeesteren: Kralingen, Inv. 136; Delfshaven, Inv. 480). Zij ontsluiten geen nieuwe gezichtsvelden.

Behalve de archieven der drie genoemde plaatsen bevat het Rotterdamsche Gemeentearchief ook nog de archieven van Charlois en Katendrecht. Van 1811 (21 October) tot 1816 (9 October) vormden deze samen eene gemeente Charlois. Ook tot haar werden de verzoeken gericht eerst om een tableau der nijverheid en later om een memorie over alle welwaartsbronnen (vgl. blz. 50) in te zenden. Van antwoorden vindt men geen spoor, hoewel zelfs de model-tabel nog aanwezig is. Zij werd waarschijnlijk niet ingevuld, omdat Charlois nog een geheel landelijke gemeente zonder industrieën was, maar het is ook mogelijk, dat de afschriften der ingezonden antwoorden verloren zijn geraakt.

Op de tabellen van 1816 vindt men de volgende kolommen: Benaming der fabrieken en trafieken; Getal der etablissementen (I); Getal van werklieden voor dezelve etablissementen (II); Middelprijzen der arbeidsloonen der werklieden (III); Voormalige staat der fabrieken en trafieken (IV); Tegenwoordige staat der fabrieken en trafieken (V); Waarwaarts de vervaardigde goederen afgezonden worden (VI); Verhinderingen aan den onbelemmerden gang der fabrieken en trafieken (VII); Middelen van redres of aanmoediging (VIII). Het is duidelijk, dat de tabellen in het jaarboekje niet in hun oorspronkelijken vorm kunnen worden afgedrukt. De gegevens, die in de kolommen naast elkaar stonden, worden hier daarom onder elkaar afgedrukt onder verwijzing naar de nummers der kolommen.

GEMEENTE ROTTERDAM

Azijnmakerijen (Bier of graan).

I. 10; II. 48; III. f 6.— per week.

IV. Bloeyend.

V. In verval door den stilstand der stokerijen van sacharum saturni.

VI. Binnen het rijk.

VII. Vide art. V en voorts de duurte der granen en de belasting.

VIII. Afschaffing of matiging der belasting en aanmoediging der stokerijen van sacharum saturni.

Branderijen.

I. 29; II. 120; III. f 7.— tot f 12.— per week.

IV. Florisant.

V. Niet voordelig. Met minder gunstig uitzicht.

VI. Naer calculatie voor de helft binnenlands en de overige helft naar buitenlands.

VII. De hooge belasting, die eene stricte surveillance noodzakelijk maakt, doch niet zelden in knevelarij ontaart.

VIII. Vermindering van belasting.

Brouwerijen.

I. 6; II. 60 à 70; III. f 6.— per week.

IV. Bloeyende.

V. Zeer kwijnende, zonder uitzicht op verbetering door het algemeen gebruik van andere dranken.

VI. Meest in de stad. Evenwel ook in het departement, doch thands weinig naar buitenlands.

VII. De mindere consumtie en verzending.

VIII. Afschaffing der belasting en bezwaar op het drinken van koffy en thee.

Buskruit en zwavel-raffineerderij.

I. 1; II. 10; III. f 6.— per week.

IV. Zeer bloeyende.

V. Kwynende wegens de weinige verzending.

VI. Voornamelijk naar Smirna en de Levantzee.

VII. Gebrek aan verzending.

VIII. Verbod van invoer van buskruit van elders, waardoor althands het binnenlands gebruik zoude worden bepaeld tot de binnenlandsche fabrieken. Het overige hangt af van den handel naar buitenlands.

Chimicalia.

I. 1; II. 2; III. f 5.— per week.

IV. Bloeyende.

V. Bijna tot niet.

VI. Naar de colonien.

VII. Aanvoer van vele chiminalia uit Duitschland in commissie.

VIII. Belasting van invoer op de zodanigen, die uit gedistilleerde wateren worden bereid tot de hoogte van den impost.

Droogschuurderijen.

I. 3; II. 17; III. Werken bij het stuk f 4.— à f 6.—.

IV. Bloeyend.

V. Kwynend.

VI. Op loon werkende ontvangen zij de goederen van de manufacturiers.

VII. Vermeerdering van lasten en invoer van geleverde goederen. De bloei dezer trafieken hangt af van den bloei der manufacturierverswers.

VIII. Vrijdom van verponding evenals voor 1806 en verbod van invoer van geleverde goederen.

Grutterijen.

I. 14; II. 14 à 30 naer mate der consumtie; III. f 5.— per week.

IV. Welvarende.

V. Door de duurte der boekweit en mindere consumtie verminderd.

VI. Voor stedelijke consumtie en naer verschillende dorpen, waer geene grutterijen zijn.

VII. Duurte der boekwyt.

VIII. Hangt alleen af van een voor of nadeelig gewas.

Houtzaagmolens.

I. 24; II. 130; III. f 5.— à f 5.50¹⁾; en meerder bij werk op feestdagen of des nagts.

IV. In verval.

V. Volkomen in werkzaamheid.

VI. Voornaemlijk binnenlands, voorts naer Groot-Brit-

1) In 1816 rekende men nog met stuivers en duiten (1 stuiver = 8 duiten). Om verwarring te voorkomen zijn alle cijfers uit kolom III tot het decimale stelsel teruggebracht.

tannien, Vrankrijk, Portugal, Spanje en de colonien.
VII. De molens, die het wagenshot malen, lijden veel door de verhoogde regten in Engeland op het inkomen van gezaegd hout in den voorleden jaer gelegd.

VIII. Hebben die niet nodig zoo zij maer onbelemmerd kunnen blijven werken en derzelve goed verzenden.

Kammenmakerij.

I 2; II. 4; III. f 5.— per week.

IV. Kwynende door gebrek aen materialen.

V. Toenemende en wedyverende met vreemden in deugd en prys.

VI. Binnenlandsch, ook naer de Oost- en West-Indien en de kust van Guina.

VII. Den vrijen invoer van buitenlandsche fabriekgoederen.

VIII. Verbod.

Koper en metael-gieterij.

I. 2; II. 6 of meer naer er meer of minder werk is. III. f 5.— per week.

IV. Bevorens meer dan nu.

V. Levert aan den koopman en dient meest voor de werkplaetsen.

VI. Zijn meer werklieden dan fabrikanten.

VII. Valt niets aan te merken.

VIII. Valt niets aan te merken.

Lakenperserijen.

I. 3; II. 6; III. f 5.50 à f 6.— per week.

IV. Bloeyend.

V. Zeer verminderd.

VI. Aen den fabrikant van wien zij die ontvangen.

VII. Het invoeren van canafas, waardoor het debiet van saayen zeer verminderd is, en den invoer van geperwde en gepersde laken.

VIII. Verbod.

Lakenverwerijen.

I. 9; II. 22; f 5.50 per week.

IV. Kwynende zedert de laetste twintig jaren.

V. Verbeterd zedert de vrede.

VI. Op loon verwende worden de goederen aen de kooplieden bezorgd; doch deeze zenden dezelve, behalven dat zeer veel binnenlands wordt gebruikt, ook naer Duitschland.

VII. Te hooge regten op de ruwe witte inkomende goederen. De gelijke regten op geleverd en ongeleverd. Het transit der vreemdelingen: in het vak der manufacturen allen Duitschers, die de goederen geleverd uit Engeland ontbieden en door dit rijk voeren.

VIII. Verbod van invoer van alle geleverde goederen. Vermindering van regten voor het witte goed, als bij het placat van 31 July 1725. Geen transit voor vreemde dan van witte goederen, die hier geleverd, geraemd, geschoren en geperst en daarna weder uitgevoerd worden. En vrijdom van impost op turf en kolen.

Lakmoesmakerij.

I. 1; II. 5; III. f 2,50 à f 5.— per week.

IV. Redelijk welvarend.

V. Vrij bloeyend.

VI. In dit rijk, voords naer Duitschland en Vrankrijk.

VII. Geene.

VIII. Vervalt.

Likeurstokerij.

I. 2; II. 2; III. f 5.— per week.

IV. Bloeyend.

V. Afnemend.

VI. Voor binnenlands gebruik en naar Engeland.

VII. Geene.

VIII. Vervalt.

Loodgieterijen.

I. 3; II. 18; III. f 6.— per week.

IV. Van 1810-1813 zeer kwynend.

V. Verbeterd.

VI. Door het geheele rijk en naer buitenlands.

VII. De uitvoer van oud lood naer buitenlands, waerdoor

de prijzen worden opgezet en het artikel schaersch is. VII. 't Verbod van gemelden uitvoer 't zij als plat en pijplood, of wel in staven gegoten zijnde, zoude een nuttig middel tot redres zijn.

Loodwitmakerijen.

I. 11; II. 146; III. f 5.— à f 6.— per week.

IV. Door den langgeduurd hebbenden oorlog en verhinderden zeevaart werd het loodwit alleen naer Vrankrijk vervoerd en voords naer Duitschland met kleine partijtjes.

V. Verbeterd.

VI. Naer de Levant, Middeldandsche Zee, Oost en West-Indien.

VII. Prohibitie in Engeland en deszelfs Colonien. Belasting op den invoer in Frankrijk — het voornaamste punt van debiet — zijnde fr. 30 pr. 100 Kilogramen in Fransche en fr. 33 in voor hun vreemde schepen. Vermeerderde regten op den invoer in Rusland van 60 Copecs papiergeld op 70 Copecs spetie, overeenkomende met 3 roebels papier of circa 29 st. Holl. per poed van circa 33 fl .

VIII. Eene vermindering van de belasting in art. VII gemeld, bij het eventueel sluiten van tractaten van koophandel. Vrijstelling van fabrikageregten van den bierazijn bij hun gebruikt, hetzij bij den inslag in hunne fabrieken of bij wijze van restitutie bij verzending van loodwit, speciaal naer vreemde landen, moerende de fabricanten kampen met vreemde fabrikeurs. Voords eene vermindering op de regten van 10 st. pr. 100 fl lood inkomende — zooveel hunne fabrieken betreft.

Looyerijen.

I. 12; II. 38; III. f 6.— à f 7.— per week.

IV. Voor 20 jaren zeer bloeyend.

V. Zeer veragterd.

VI. Het product der fabrieken pleegt te worden verzonden naer Spanje, Amerika, de eilanden Guernisey, Jersey en Duitschland.

VII. Door de verminderde verzendingen naar Spanje, de Spaensche West-Indien, Zuid- en Noord-Amerika; by-

zonder door dien men zich in Zuid-Amerika op het fabricceeren van leder toelegt, hetgeen naer hier en elders wordt verzonden. Zij toch zijn aen de eerste hand ter bekoming van die huiden.

VIII. Verbod van invoer van gefabriceerd leder, althands het daerstellen van een hoog inkomend regt, met uitzondering echter van gecouleurde bokke-, geiten-, herten-, schapen- en lamsvellen, welken hier te lande weinig gefabriceerd worden.

Lijnhanen.

I. 5; II. 100 of 120, zoo knegts als jongens; III. f 6.— des zomers; f 5.— des winters.

IV. Tot 1780 zeer bloeyende en in 1812 en 1813 bijna geheel te niet.

V. De Nederlandsche scheepvaart van gering belang zijnde, nog steeds kwynende.

VI. Meest voor binnenlands gebruik, voords naar Oost en West-Indien, Spanje en de Middellandsche Zee.

VII. De weinige nationale scheepvaart en de algemeene concurrentie van vreemde schepen.

VIII. Verbod van invoer van vreemd touwwerk of, gelijk in Engeland, een hooge belasting op den invoer, die ook betaald moet worden voor hetwelk nationale schepen voor gebruik in vreemde havens koopen. Protectie van de Nederlandsche zeevaart: minder inkomende en uitgaende regten in eigen dan vreemde schepen.

Mouterijen.

I. 4; II. 16; III. f 6,— per week.

IV. Afwisselend.

V. Afwisselend.

VI. Voor de binnenlandsche brouwerijen en azijnmake-rijen.

VII. In den tijd belaste invoer van Engelsch mout.

VIII. Vrijen invoer van gerst en bezwaer op in te voeren mout van gerst.

Moutmolens.

I. 2; II. 12; III. f 14,—, f 9,50 à f 10,—.

- IV. Afwisselend.
- V. Afwisselend.
- VI. Voor de inlandsche branderijen.
- VII. Geene.
- VIII. Hangen af van de branderijen, brouwerijen en azijn-
maken.

Olymolens.

- I. 2; II. 6; III. f 4,— per week.
- IV. Voordelig.
- V. Minder welvarend.
- VI. Bijna alles voor binnenlands gebruik.
- VII. Hooge belasting.
- VIII. Matiging van dezelve.

Pelmolen.

- I. 1; II. 5; III. f 5,50 per week.
- IV. Voor 1795 bloeyend.
- V. Zedert 1814 weer verbeterd.
- VI. Binnenlandsch; ook wel naer buiten.
- VII. Sluikerijen van buitenlandsch, waer men gelijke tra-
fiken gevestigd heeft.
- VIII. Nauwkeurig toezigt.

Ruw smeer smelterij.

- I. 1; II. 1; III. f 5,50 per week.
- IV. Welvarend.
- V. Welvarend.
- VI. Binnenlandsch vertier.
- VII. Nihil.
- VIII. Nihil.

Syroopkokerijen.

- I. 2; II. 6; III. f 5,— per week.
- IV. Afwisselend.
- V. Welvarend.
- VI. Binnenlandsche consumptie.
- VII. Nihil.
- VIII. Nihil.

Scheepstimmerwerven.

I. 6; II. Van 150 tot 300 man; III. 6 maanden f 9,—; 2 maanden f 7,50; 4 maanden f 6,—.

IV. Bloeyend in het laetste der voorgaende eeuw. Voor 1795 werden op de zes scheepstimmerwerven jaarlijks dooreen 5, 6 en 7 nieuwe koopvaerdijschepen van 100 tot 200 lasten gebouwd, behalven de visschers en binnenlandsche schepen.

V. Zeer kwynend wat den aenbouw van nieuwe schepen betreft, vermids er geen zee- of binnenlandsche vaertuig op stapel staet en het repareeren der oude zeer ongelijk is.

VII. Dat de vreemde bodems dezelfde voorrechten genieten als de inlandsche gebouwde schepen.

VIII. Dat na eene zekere tijdsbepaling geene buiten het rijk gebouwde schepen genationaliseerd worden en inmiddels de inlandsche worden begunstigd.

Snuij- en loonmolen.

I. 1; II. 2; III. f 6,— per week.

IV. Kwynend.

V. Welvarend.

VI. Aen de Fabriekeurs hier te lande.

VII. Geene.

VIII. Vervalt.

Suikerraffinaderijen.

I. 14; II. 200 en meerder naer mate der werkzaemheden; III. f 5,— à f 7,— per week.

IV. Afwisselend en in 1812 en 1813 bijna tot niet.

V. Toenemende in welvaart.

VI. Gedeeltelijk binnenlandsch, doch meest naer Duitschland en Zwitserland; ook naer het Noorden en de Middellandsche Zee.

VII. Ongenoegzame aenvoer van ruwe suiker uit eigen colonien. Onbelemmerde doorvoer van vreemde geraffineerde suiker. Te vreezen nederlagen van vreemde geraffineerde suiker in het entrepôt en de gelegenheid daardoor van smaldeling der aengevoerde partijen tot voorziening in de kleinste byzonderheden van plaetsen, die nu

door de Nederlandsche geraffineerde suiker voorzien worden.

VIII. Aenvoer van ruwe suiker uit eigen colonien. De doorvoer van vreemde geraffineerde suiker wijzigen en bepalen. Surveillance in het entrepôt tegen het invoeren van kleine partijen tot binnenlands gebruik. En desnoods premien.

Tabaksfabrieken.

I. 7; II. 1.200; III. Mannen f 6,—; vrouwen f 2,50 jongen f 1,—.

IV. Teniet onder de Fransche administratie, dus bloeyende in tijd van vrede, als wanneer het getal der werkende personen omtrent 3000 bedragen heeft.

V. Redenlijk welvarende.

VI. Duitschland, Zwitserland, Italiën en Oostzee etca.

VII. De uitgaende regten der tabaksstelen, dewelken toch maer een gevolg van de fabricatie zijn. En dat de inkomende regten van dezelve uit Amerika niet zwaer genoeg belast zijn.

VIII. Opheffing van uitgaende regten der tabakssteelen; verhoging van inkomende regten derzelve van 4 op 10 pCt.

Tegelbakkerij.

I. 1; II. 16; III. f 6,— per week.

IV. Zeer bloeyend, zijnde toen het getal der werklieden 38.

V. Kwynende.

VI. Binnenlands voords naer de colonien van den staet en Engeland.

VII. De nog niet opgeheven linie der douanen.

VIII. Opheffing van alle lasten op de volgende noodzakelijke artikelen als: brandhout, Doorniksche, Rouaensche pyp- en Delfsche aerde, Engelsche en Malacs tinlood, ongeraffineerd zout, — zooveel het benodigde voor de fabriek aengaet.

Twijnerij van linnen en catoene garens.

I. 1; II. 30 zo mans, vrouwen als kinderen; III. De mans f 4,20,—; de vrouwen f 2.10,—; de kinderen f 0,90.

IV. Bloeyend, zijnde er bevorens 12 fabrieken geweest, (die) allen in bloeyenden staet waren.

V. Kwynende.

VI. Thands genoegzaam alleen binnenlands; zijnde de buitenlandsche verzending door het oorlog opgehouden en thans verlopen.

VII. De overstroming van Engelsche fabriekgoederen zederd 1813.

VIII. Hiertoe kan het verhoogde nieuwe tarif dienstbaar zijn, als bepalende verhoogde regten op de inkomende gefabriceerde garens. Afschaffing van waeggeld der ruwe garens van buitenlands inkomende. Vermindering van patentregt en ontheffing of restitutie van verdere belasting, zoo van grond als van andere lasten.

Verwmolens.

I. 3; II. 12; III. f 5,— per week.

IV. Afwisselend.

V. Afwisselend.

VI. Werken voor den handel.

VII. Hangen van de commercie af.

VIII. Valt niets aen te merken.

Zeemtouwerij.

I. 1; II. 8 à 12; III. f 5,50 à f 6,—.

IV. Redenlijk bloeyend.

V. Minder welvarend.

VI. Thands alleen binnenlands.

VII. Den invoer van Duitsche en andere buitenlandsche zeemen, koe- en ossen-huiden tot equipering der Nederlandsche armen, dewelken beter van qualiteit, even goedkoop en in genoegzame quantiteit door de inlandsche fabrikeurs kunnen worden geleverd.

VIII. Verbod van gemelden invoer.

Zeepziederijen.

I. 4; II. 11; III. f 6,— per week.

IV. In 1802 zeer bloeyende: er bestonden toen 5 fabrieken, waerin in gem. jaer nog c.a. 2.800.000 ₤ zeep gefabriceerd is.

V. Zeer veragterd door de oprichting van kleine fabrieken in de voormalige aangrenzende Fransche departementen, waer de zeep onbelast was. Evenzeer als de verschillende en elkander opvolgende reglementen op dit artikel. Van de thands nog bestaende vier zeepziederijen zijn er maer twee in werking, waerin in het afgelopen jaer slechts 1.300.000 fl is kunnen worden gedebiteerd.

VI. Thands alle tot binnenlands gebruik. De verzending naer Schotland en Ierland hebben gedurende den oorlog geheel opgehouden, als mede die naer Brabant en de voormalige Generaliteitslanden, uithoofde der zware belasting.

VII. De zware belasting, welke in deeze provincien op de zeep geheven wordt; en welke in de naest aengrenzende landen, zelfs tot heden in de Zuidelijke provincien onbekend is.

VIII. Als tengevolge van het nieuwe stelsel van belasting de zeepziederijen met die in de Zuidelijke provincien op gelijke voet zullen staen, en ingevoerd wordt zoo, dat het niet ten nadeele van den eerlijken fabrikeur kan strekken, is er hoop op herleven en bloei.

Zoutziederij.

I. 2; II. 2 vrouwen directie hebbend, 20 andere; 4 manlijke en zomtjids meer als sjouwers.

III. De vrouwen directie hebbend f 7,— à f 8,—; de andere (vrouwen) f 2,90.

IV. Eertjids bloeyend, daerna kwynend.

V. Nu nog niet gunstig.

VI. Thands meest voor binnenlands gebruik.

VII. Het nieuwe stelzel van indirecte belastingen en de wijze van invordering.

VIII. Opheffing der bezwaren in art. VII. De kragtdadige wering der sluikerij. De meest mogelijke bevordering van den invoer van ruw en den uitvoer van geraffineerd zout.

GEMEENTE DELFSHAVEN

Distilleerderij van onderscheiden likeuren.

I. 1; II. 1; III. f 1,— per distelatie.

IV. Onder de Fransche tijd door belemmering van handel kwijnend.

V. Door meerder handel en zeevaart iets voordeeliger.

VI. Binnen- en buitenslands.

VII. Menigvuldige werkzaamheden omtrent de biljetten en vooruitschot van imposten.

VIII. Vermindering van lasten, welke op gegronde redenen in het nieuwe stelsel der indirecte belastingen worden tegemoet gezien.

Grutmolen.

I. 1; II. 2; III. f 1.25.

IV. Bloeyende.

V. Door de duurte der boekweijt geheel kwijnende.

VI. Het grootst gedeelte word binnen de gemeente verbruikt.

VII. Het verbod om als grutten te mogen verkoopen tarwe en roggemeel.

VIII. De vrijheid van alle soorten van granen te mogen breken en verkopen.

Houtzaagmolen.

I. 1; II. 4; III. Van 5,25 tot 8,50.

IV. Door den meerdere aanbouw van schepen bloeyende.

V. Nog niet tot vorige welvaart geklommen, egter beter dan voor 1814.

VI. Veel al voor binnenlandsch gebruik etc. Ook voor de verzending naar kolonien, Portugal en Spanje.

VIII. Meerdere aanbouwen van nationale schepen en het beletten der invoer van buitenlands gezaegd hout.

Jeneverstokerijen.

I. 34; II. 120; III. f 8,— per week.

IV. Bloeyende of voordelig. Sedert de laatste jaren en oorlogstijden zijn dezelve zeer zwaar belast en kwijnende geweest.

V. Werkende met veel verlies.

VI. Binnen- en buitenlandsch.

VII. Duurte der granen en de weinige vraag na buitenlandsch.

VIII. De middelen van redres of aanmoediging worden verwacht bij de invoering der nieuwe wet op de stokerijen.

Leerloyerijen.

I. 3; II. 10 à 12; III. f 1,10.

IV. Middenmatig.

V. Nog geensints op die hoogte, waar zij eertijds op waaren, dog in het vertrouwen, dat het gouvernement aan dezelve hunne hooge bescherming zal verleenen, hoop weldra tot de vorige bloei terug te keeren.

VI. Eertijds veel naar Spanje en de Middellans-Zee, dog nu bijna alles in ons eygen land.

VII. Te veel uytvoer van schors of run.

VIII. Een hooger uytgaand regt op de schors of run.

Levertraankokerij.

I. 1; II. 2; III. f 1,— per dag.

IV. Eerst opgerigt.

V. Reedelijk.

VI. Binne en buyte slands.

VII. Geen.

VIII. Geen.

Lijmziederijen (1 in 1816 in werking gebragt).

I. 2; II. 15; III, f 1,— per dag en f 4,— per week.

IV. Vrij florisant tot 1810, dog daarna kwijnend.

V. Geen debiet.

VI. Binnenslands. Na Frankrijk.

VII. De verhoogde rechten, die in Frankrijk gelegd zijn.

VIII. Dat den uytvoer van lymspetie verbode blijve en zo mogelijk restitutie der pagt op de gebruykt wordende turf zo als voorheen.

Lijnbanen.

I. 2; II. Groot en klein 12; III. Door elkander 's daags f 0,80.

IV. Voor 25 jaren en ook in het jaar 1802, item in de jaren 1814 en 1815 bloeyende.

V. In het loopende jaar 1816 tot primo Augustus kwijnende.

VI. Naar Oost- en West-Indiën en verder tot gebruik van allerhande soorten van schepen.

VII. De aanvoer van touwwerk door de Noordsche natiën en verder de niet volkomen herstelde koopvaardijvaart alsmede groote en kleine visscherijen.

VIII. De aanmoediging der visscherijen in het algemeen en de begunstiging der koopvaardijvaart.

Mouterijen.

I. 6; II. 12; III. f 7,— per week.

IV. Sedert geen aanvoer was van buitenlandsch mout zijn dezelve werkende en redelijk winstgevende geweest.

V. Door eenigen aanvoer van buitenlandsch mout en het bezwaar van 15 % op de kolen minder winst gevende.

VI. Meestal verbruikt in de stokerijen.

Moutmolens.

I. 4; II. 24; III. f 7,— per week.

IV. Hangen af van de welvaart der stokerijen.

V. Als hiernevens beantwoordt.

VI. Voor de stokerijen.

Papiermolen en fabrieken.

I. 1; II. 9; III. f 4,— à 6,— per week voor de knechts, f 1,50 per week voor de jongens.

IV. De gemelde fabriek aan de eygenaars ruim één jaar behoord hebbende kan deswegen niets opgeven.

V. Een tamelijk bestaan opleverende, zijnde het papier, dat gefabriceert wordt, thans redelijk te debiteeren.

VI. Word alles binnen dit koningrijk gedebiteerd.

VII. Geene.

VIII. Ontheffing van lasten op de uitvoer van papier en strikt verbod tegen den uitvoer van oud touw, haringwant en lompen.

Pelmolen.

I. 1; II. 3; III.....

IV. Slegts binnen weinige weeken aangekocht en daardoor van den voormalige staat onbekend.

V. Ordinair.

VI. Binnenlandsch aan onderscheide winkeliers.

VII. Geene.

Scheepstimmerwerven.

I(a). 1 aan de Schie; II(a). 1 timmerman; III(a). f 1.25 daags.

IV. Welvarende tot den jaare 1796, zo dat steeds 10 à 14 timmerlieden en sjouwers genoegzaam werk vonden, dog sedert dien tijd jaarlijks afgenomen.

V(a). Bijna geheel vervallen.

VI(a). De schepen ter vernieuwing of reparatie gebragt, waren koopvaardij en ook visch schepen meest te Delfshaven thuis behorende.

I(b). 1 aan de Maas; II(b). 8 timmerlieden, 23 jouwers, 2 jongens.

III(b). f 1,25 daags, f 0,90 daags, f 0,30 daags.

IV(b). In een voordeligen staat tot A^o. 1795, in een kwijnende staat tot 1800, voorts tot 1813 bijna werkeloos, dog sedert het herstel van den gewenschten vrede weder werkzaam.

V(b). Door den aanbouw van een nieuwe vischschuit voor de rhederij te Pernis in redelijken staat.

VI(b). Ter zeevischvangst en ter koopvaardij.

VII(a en b). De vermindering der rhederijen door het wegneemen der schepen gedurende de jongsten oorlog en het verkoopen der nog overgebleven.

VIII(a en b). De aanmoediging der rheeders door te beletten of verhinderen, dat de goederen door zoo veele vreemde koopvaardijschepen niet worden vervoerd.

Stijfelmakerij.

I. 1; II. 1; III. f 1,—.

IV. Is zedert weinige maanden eerst in werking gebragt.

V. Kwynende.

VI. Binnenlands.

VII. Duurte der graanen.

VIII. Aanmoediging van den invoer van tarwe.

Zoutketen.

I. 2; II. 22; III. f 1,10.

- IV. Zo als de tegenwoordigen met een matig debiet.
- V. Zoo als de voormaligen.
- VI. Meest binne 's lands voor consumtie.
- VII. Geene.

GEMEENTE KRALINGEN

Bierbrouwerij.

- I. 1; II. 2; III. f 0,85 per dag.
- IV. Zedert vier jaren opgerigt en zedert die tijd tot nu in staat.
- V. Als hier neven.
- VI. Binnenlands.
- VII. De bieren, die na Rotterdam, zo ter verzending als comsumptie worden gebragt, zijn bezwaart: 1. dat de bierwerkers het bier aan de veeren voor de verzending moeten bezorgen, hetgeen een bezwaar van 14 St. per ton boven het Rotterdamsche bier is, daar de brouwers aldaar dit door hunne knechts mogen laten bezorgen; 2. voor 't bier voor consumptie te Rotterdam is de bierwerkers 6 st. per ton boven 't stadsbier toegelegd, en moet dan nog wagten tot dat het stadsbier verwerkt is.
- VIII. De nevengemelde belemmering te doen ophouden, temeer daar brouwers uyt Rotterdam door hun eyge knechts hun bier in deze gemeente laten brengen zonder eenige kosten.

Hagelgieterij.

- I. 1; II. 1; III. f 0,85 per dag.
- IV. Zeer gunstig.
- V. Min gunstig.
- VI. Alleen binnelands.

Katoendrukkerij.

- I. 1; II. 84; III. f 1.40 per dag.
- IV. In 1814 door gebrek aan Oosindische lijwaten slegts 2676 stuk bewerkt.
- V. In een bloeyenden staat. Zijnde echter voor uytbreiding vatbaar om de gemakkelijke bekoming der Oost-

Indische witte lywaaten en verfspecien, zijnde in dit jaar over de 16000 % op die fabriek gedrukt.

VI. Meest binnelands, zo in Amsterdam, Rotterdam, Middelburg etc. Ook naar Italiën en Frankfort a. M.

VII. Alle belemmering voor den aanvoer van Oostindische lywaaten en buytelandsche verfspecien.

VIII. Vrije invoer van Oostindische lywaaten (zijnde nog de catoene in de Zuydelijke Provinciën, nog die in Engeland of Vrankrijk geweven worden voor die fabriek geschikt); zoo ook van buytenlandsche verfspecien. Aanmoediging der meekrapteeld. Vermindering of zo het zijn kan vrijdom van impositie op de ordinaire baggerturf, als zijnde de eenige brandstof in die fabriek gebezigt (Zijnde de specie van die turf echter van zeer slegte kwaliteit).

Lakmoes en geelmakerij.

I. 3; II. 18; III. f 0,80 à f 0,90 per dag.

IV. Zeer bloeyend.

V. Redelijk, zijnde echter thans weer minder debiet.

VI. Braband, Vrankrijk, Duytsland en genoegzaam het gehele vaste land.

VII. Duurte der ingredienten en de thans bestaande belasting op de steenkolen.

VIII. Vrijstelling van uytgaande regten.

Loodaschbranderij.

I. 2; II. 3; III. f 0,90 per dag.

IV. Zeer bloeyend.

V. Minder gunstig.

VI. Alleen binnelands.

VII. De nog bestaande belasting op de steenkolen.

Sacharum Saturni stokerijen (wordende in één fabriek mede sterkwater gestookt).

I. 2; II. 10; III. 0,90 per dag.

IV. Gedurende den oorlog slegt. Voor den noodlottigen oorlog waren deze fabrieken in een zeer bloeyende staat en vier in getal, en gaven een groot vertier aan verscheyde anderen in dit Rijk bestaande fabrieken en vooral aan de

azijnstokerijen, waardoor veel menschen een bestaan vonden.

V. Dezelve zijn voor als nog in geen bloeyende staat.

VI. Naar Frankrijk, Duytsland, Engeland en elders.

VII. De verbazende hoge rechten bij de Fransche regering voor fabricagie op de bierazijn en de zwaren impost op den turf is de oorzaak geweest, dat dit artikel niet tegen het buytelands konde gefabriceerd worden en daar door de commissien grotendeels zijn verlegt geworden en welk verlies tot heden nog niet is hersteld.

VIII. Dat de fabrikanten gelibereerd worden van den impost op de bierazijn, welke bij de nieuwe indirecte belastingen daarop is gesteld, als mede van den impost op de baggerturf, zijnde de eenige brandspecie die in deze fabrieken gebruykt word, of ten minsten, dat dezelve gelijk mag worden gesteld met de Vriessche steekturf, daar de turf in die fabrieken gebruykt van zeer slegte kwaliteit is. En voorts, dat de fabricanten mogen jousseeren van het tabelrecht evenals anderen in dit Rijk bestaande fabrieken, vermits dit artikel bezwaart staat met 2 % uytgaande rechten.

Snuyfmolens.

I. 2; II. 4; III. f 1,— daags.

IV. Voor de inlijving met Frankrijk zeer bloeyend. Onder het Fransche bestuur door de invoering der tabak regie geheel stil gestaan.

V. Thans weijnig werk en dus kwynende.

VI. Bijna na alle gewesten, ja zelfs door 't gantse Duitse Rijk.

VII. De hoge rechten door Frankrijk op den invoer aldaar gelegd verhindert veel debiet. Duurte der tabak.

VIII. Dat bij een commercietractaat of anderzinds Frankrijk gedisponeerd word zijn tolrecht te verminderen en verder onbelemmerde verzending.

Touwslagerij en touwspinnerij.

I. 1; II. 17, zoo knegts als jongens. III. f 0,90 per dag (knegts), f 0,50 per dag (jongens).

IV. Voor 1795 zeer bloeyend. Laater door onafgebrooken oorloogen bijna geheel vervallen. Zedert de vrede van 1813 merkbaar verbeeterd, dog op verre na niet in die staat als voor 1795 en nog minder als voor 1782.

V. Over het algemeen voor volle vreedestijd niet bloeyende.

VI. Meest inlands, maar ook na Oost- en West-Indien, Spanje, Portigaal, etc.

VII. 1e. Den invoer van vreemd touwwerk. 2e. Wijnig verzending van inlands gefabriceerd touwwerk. 3e. Wijnige aanmoediging van inlandsche scheepsrederij.

VIII. 1e. Verbod van vreemd touwwerk. 2e. Onbelaste invoer der grondstoffen als hennep en teer. 2e. Vrijen uytvoer van gefabriceert touwwerk. 4e. Aanmoediging van 's lands inlandsche scheepsrederijen; in alle gevallen dezelve meer voorregten dan vreemde schepen te doen genieten.

Witloodmakerij.

I. 2; II. 21, maar hangt af van het meer of minder debiet; III. f 0,90 per dag.

IV. Gedurende den oorlog slegt om reden er toen geene andere verzendingen als via Frankrijk konden geschieden.

V. Bloeyender als in vorige jaren uyt hoofde de verzendingen nu naar alle oorden gedaan kunnen worden.

VI. Naar Frankrijk, Duytschland, Oost-Zee, America, Oost- en Westindien.

VIII. Dat bij een Commercietractaat of anderzinds Frankrijk gedisponeerd word zijn tolrecht te verminderen. Dat de fabricanten gelibereert worden van den impost op de bierazijn, welke bij de nieuwe indirecte belastingen daarop gesteld is. Dat de inkomende rechten, welke bij het nieuwe tarief der inkomende rechten op 10 St. per 100 K.G. gesteld zijn, daaraf genomen worden. Dat premien uytgekeert wierden op den uitvoer na buytenlands, zoo als in Engeland en Frankrijk voor sommige fabrieken plaats heeft.

10. TENTOONSTELLING VAN ROTTERDAMSCHER LETTERKUNDE IN DEN ROTTERDAMSCHEN KRING. DECEMBER 1924--JANUARI 1925.

